

HALİL İNALCIK
AKADEMİK
DERS
NOTLARI

1938 - 1986

TİMUR
İNKILAP TARİHİ
OSMANLI TARİHİ

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM TİMUR

ÖNSÖZ	11
TİMUR	
CAHUN, BARTHOLD VE BOUVAT'NIN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ	13
1938-1939'DA PROF. FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN ORTA ZAMAN TARİHİ SEMİNER VAZİFESİ	13
A. Mevzu'un Tespiti	13
B. Mevzuu Tasnif Şekilleri	14
C. Menbalarının Mukayesesi	16
D. Timur Devleti'ni Doğuran Tarihî Şerâit	19
E. Timur'un Menşei	23
F. Maverâünnehir Hâkimi Olana Kadar Timur	24
G. Timur İmparatorluğu ve Timur Devri Medeniyeti	25
Kronoloji: Timur'un Fütuhâtı	32
Bibliyografya	34
FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN SEMİNERİNE SUNULAN ÇALIŞMANIN ESKİ HARFLİ ORJİNALİ	35

II. BÖLÜM MİLLÎ MÜCADELE DEVRİ (1908-1923)

ÖNSÖZ	57
MİLLÎ MÜCADELE DEVRİ (1908-1923)	60
İnkılâp Tarihi Millî Mücadele Devri	60
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması: 23 Nisan 1920	95
İstanbul'un İşgâli	107
Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması	109

Sultan'ın Mücadelesi, Hilafet Ordusu ve Sevr Antlaşması	114
Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)	117
Düzenli Millî Ordunun Oluşturulması, I. ve II. İnönü Zaferleri, Londra Konferansı.....	121
Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonuçları.....	132
Sakarya Zaferi'nin Siyasi Sonuçları	138
Sakarya'dan Sonra Büyük Taarruz.....	141
İtilâf Devletleri'yle Mudanya Ateşkesi	144
Lozan Konferansı ve Antlaşması	147
Kapitülasyonların Kaldırılması.....	152
İnkılâp Tarihi Dersleri Metnine İlave.....	154
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde Çıkan Makaleler	155
İNKILÂP TARİHİ DERSLERİNE İLAVE EDİLEN BELGELER.....	157

III. BÖLÜM OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNE KUŞBAKIŞI

ÖNSÖZ	195
OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNE KUŞBAKIŞI (1969 Sofya Kongresi'ne Rapor).....	196
Balkanlar'da Osmanlı Fethinin Sosyal Koşulları.....	206
Fatih ve Bürokratik-Merkeziyetçi İmparatorluğun Kurulması	213
Osmanlılar ve İmparatorluk Ekonomisi	216
Osmanlılarda Hilafet, İmparatorluğun Dünya Siyaseti	217
Osmanlılar ve Avrupa Devletler Sistemi.....	219
Nüfus.....	220
Devlet Gelirleri ve Ekonomi	222
Osmanlı Klasik Kültürü	225
Bürokrasi ve Kanunlar	229

Büyük Bunalım, 1517-1610 ve Köklü Değişim	229
Merkeziyetçiliğin Zayıflaması, Âyân-ı Vilayet.....	236
Merkeziyetçi Bürokrasinin Canlanması: Tanzimat ve Reaksiyon	240
Türkiye Cumhuriyeti	242

IV. BÖLÜM OSMANLI TARİHİ

CHICAGO ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ'NDE 1972-1986 DÖNEMİNDE VERİLEN DERS ÖZETLERİ	249
II. Murad Dönemi (1421-1451) ve Kalkınma.....	249
II. Murad Döneminde Anadolu Beyleri.....	253
Venedik ve Macaristan'ın Balkanlar'da İlerlemeleri	254
Bunalımın Sonu, Rumeli'de Osmanlı Egemenliğinin Pekişmesi	256
İmparatorluğun Kuruluşunda Kesin Aşama	261
Toprak ve Köylü.....	290

I. BÖLÜM
TİMUR

TİMUR
CAHUN, BARTHOLD VE BOUVAT'NIN
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ
1938-1939'DA PROF. FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN
ORTA ZAMAN TARİHİ SEMİNER VAZİFESİ

A
Mevzu'un Tespiti

Cahun, Barthold ve Bouvat'nın Timur tarihi hakkındaki çalışmalarını ve ortaya koydukları netice ve izahları mukayese etmek ve sonunda bir kıymet hükmü vermek şüphesiz geniş bir anlayış ve bilgiye mutavakkıftır. Bunu kendim vazife olarak üzerime almaya cesaret edemezdim. Zira bu vazifeyi hakkıyla başarmak için şunları yapmak lazımdı:

1. Bu müelliflerin ilmî şahsiyetlerini tespit ve izaha yarayacak şekilde hayat ve ilmî yetişme tarzlarını bilmek,
2. Başlıca eserlerini ve bu eserler hakkındaki tenkidleri okumuş olmak,
3. Timur devri kaynaklarını bu müelliflerin yazılarıyla karşılaştırarak tetkik etmek ve kaynakları kullanım tarzlarını ve derecelerini tayin etmek.

Bunlar yapılamamıştır. Buna karşı vazifeme daha basit ve tabii nâtamam bir çerçeve çizmeye mecbur oldum. Bibliyografyada saydığım eserleri karşılaştırmak, verdikleri bibliyografyadan ve alttaki hâşiyelerden müelliflerin kaynaklarla münasebetini göstermek, istidlal tarzlarına, hükümlerine mevzu-bahs ettikleri meselelere dikkat etmek ve bütün bunlardan netice olarak müelliflerin umumi karakterlerini takribi olarak göstermek.

Müellifler

Müellifler hakkında bulduğum kısa malûmatı burada vermeyi faideli buldum.

L. Cahun Paris Edebiyat Fakültesi'nde serbest profesör ve Mazarin Kütüphanesi'nin hafız-i kütübü idi. *Introduction à l'histoire de l'Asie* adlı bir eser yazmıştır. Şark dillerini bilmez.

V. Barthold, İstanbul Darülfünun'unda yaptığı takrirlerden mürekkep *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* adlı kitabın mukaddimesine göre Barthold, 1891'de Petersburg Darülfünunu Şark Dilleri Fakültesi'ni bitirmiş 1891-1892'de Almanya'da Profesör August Müller ve Nöldeke'nin derslerine devam etmiş, sonra Türkistan'a seyahatler yapmış, 1900'de doktor unvanı kazanmış ve 1913'te Rus Ulum Akademisi'ne tabii aza seçilmiştir. Muhtelif İslâm tarihi mecmualarına makaleler vermiş ve İslâm tarih ve medeniyeti üzerine mühim eserler yazmıştır. Orta Asya Türk Tarihi'nin en büyük mütehassısı olarak gösterilmektedir. *İslâm Ansiklopedisi'*nde Türklere ait makalelerin büyük bir kısmının yazılması onun selahiyetli kalemine tevdi edilmiştir. Bu makaleler Türk tarihi, Türk edebiyatı, tarihî coğrafya, Türk etnolojisi üzerinedir.

L. Bouvat hakkında da malumat bulamadım. *İslâm Ansiklopedisi'*nde yazılmış bazı makaleleri vardır. Bunlar arasında Timur ve Timuriler maddesi de bulunmaktadır. *Tarih-i Osmanî Encümani Mecmuası'*nda Halil Edhem Bey'in bir bibliyografya tenkidinde: *Les Barmécides* adlı bir eseri olduğunu gördüm. Halil Bey eseri beğeniyor. (Sene 5, sayfa 61) Bouvat'ın bu vazifeyi hazırlarken kullandığımız kitabı *Histoire du Monde* serisinde çıkan *Empire Mongole'*dir.

B

Mevzuu Tasnif Şekilleri

CAHUN

L. Cahun'ün Yazısı Şurada:

Lavisse-Rimbaud, *Histoire Generale*, III, Ch. XIX.

Asya'nın Siyasi Teşekkülü: Timur. İkinci Mogol İmparatorluğu 1270-1405.

I

Cengiz Han Sülâlesinden Son Gelenler

XIII. asır sonunda Mogol İmparatorluğu: Yeni seferler; Japonya, Hind-i Çinî, Malezya: Büyük ticaret yolları,

Dinî inkılâp: Türk Hristiyanlığının sukutu, İslâmiyet'in zaferi, XIII. asır başlangıcında Mogol İmparatorluğu.

II

Timur'un İlk Seneleri

Maverâünnehir'in siyasi ve dinî ahvali-Timur'un doğuşu-Timur'un ilk mücadeleleri- Çagatay Sultanı'na karşı Timur'un muharebesi-Timur'un Maverâünnehir valisi olması-Timur'un geniş emelleri-sultana karşı yeniden mücadele: Timur halkın ve imanın müdafii-Timur'un mahkûm edilmesi-serseri şövalye ve soyguncular başı olması-Timur Maverâünnehir'in kurtarıcısı olması-arazi sahibi beyler ve büyük vasallarla mücadele-Timur'un Maverâünnehir hükümdarı ilân olunması-Sünnilik lehine Yasak'la kat-i münasebet-Timur'un hükümet sistemi, bir teokrasi.

III

Timur Tarafından Kurulan İmparatorluk

Timur'un portresi, şimalde fütühat, çetenin hezimetini, eski Hristiyan cemaatlerinin imhası-Horasan'ın fethi, Kıpçak'la mücadele, Aks-i tesiri olarak Rusya'nın kurtulması-İran'da fütühat-Hind'in fethi- Timur, Asya'nın hâkimi, Hilafeti ihya projeleri-Osmanlı İmparatorluğu ile ihtilaf çıkması-Avrupa ile münasebat, İspanya ve Fransa-Timur'un son seneleri-Maverâünnehr medeniyeti: Sanat ve Edebiyat.

Bir umumi tarihin icap ettirdiği şekilde konuların her birini birtakım safhalara ayırarak anlatmaktadır. Tarihi oluşu ve kuruluşu oldukça toplu ve mütesanid bir şekilde canlandıracak noktaları tespit etmiştir.

BARTHOLD

Orta Asya Üzerine Dersler kitabı İstanbul Darülfunun'unda verdiği derslerden mürekkebirdir. 12 derstir. Fihrist yoktur. 11.ve 12. derslerde Timur tarihine ait kaynaklardan, Mogolların ve Çagatayların ictimai ve dinî vaziyetlerinden, Timur'un şahsiyetinden, medeni hayattan bahs olunmaktadır.

Ulubeg ve Zamanı adlı eserinde asıl mevzuuna girişmeden: Mogol İmparatorluğu ve Çagatay Devleti ve Ulus Emirleri Timur'un Saltanatı başlıkları ile bir giriş yapmaktadır. 11. sahifeden 37'ye kadar devam eden: Ulus Emirleri ve Timur'un Saltanatı bahsinde fihriste göre şunlar görülmektedir: Emir Kazgan, onun halefleri ve Timur'un faaliyet sahasında görülmesi, Timur'un menşei, Timur'un 1370 senesine kadar faaliyeti, Timur ve ruhanîler, Timur'un askerî kuvvetleri, Timur'un sarayında kadınların vaziyeti, Timur'un halefleri Timur, Cengiz'le mukayese, Timur'un imari icraatı.

Görülüyor ki Barthold, askerî ve siyasi hareketlerden ziyade, modern tarih anlayışına daha yakın olarak ictimâî ve medeni vaziyetlere ehemmiyet vermektedir.

BOUVAT

Cahun'un aksine, Timur'un hayatında ilk devirlere ehemmiyet vermemiştir. Derhal askerî ve istilacı icraatına geçerek kronolojik bir şekilde bunları sıralamıştır. Sonra medeni bakımdan başlıca Garp eserlerinde görülen düşünceleri kısaca nakletmiştir. Eseri toplu ve kısa malumat almak için işe yarar.

Netice:

Cahun ve daha esaslı olarak Barthold Maverâünnehr'in Çagatay İmparatorluğu dâhilindeki vaziyeti ve şekilleşme hareketini izah etmektedirler. Onlara göre Timur'da önceleri bu tarihî oluşumun bir mümessilinden başka bir şey değildir. Fakat Timur muazzam imparatorluğunu nasıl kurmuştur? Bunu kuvvetli şahsiyetine atfetmektedirler. Bouvat o zaman Yakın Asya'nın içinde yuvarlandığı siyasi teşettüt ve kaynaşma devrini kısa tasvirlerle göz önüne koyarak onları tamamlamış görünmektedir

C

Menbalarının Mukayesesi

CAHUN

Tüzükât

Bouvat bu eser hakkında, bütün vesikaları tanıyan Nizamüddin'i hiç zikretmediğine göre gayr-i mevsuktur, diyor. Hâlbuki bunu ve yine Timur'a izafe edilen hatıratı Cahun tamamıyla doğru gibi kullanıyor. Sayfa 968'de *Tüzükât*'ın Timur'a ait olduğunu tasrih eder. Timur Türkçeden başka Farisîyi bilirdi. Fakat okuması yazması yoktu.

Zafernâme

Şerefüddin Ali Yezdî

Cahun Petis de Lacroix'nın 1722'de yaptığı tercümesinden istifade etmiştir.

İbn Arab Şah

Cahun tercümesinden istifade etmiştir.

Ravdatussafa

Habibüssiyer

Claviho

Cahun bilhassa Timur'un hatıratı ve *Tüzükât*'ı esas tutmuş, Şerefüddin, İbn Arab Şah ve Claviho başlıca kaynaklarıdır. Tabii, bunların tercümelerini kullanmaktadır.

BARTHOLD

Tarih-i Hânî

Uygur kâtipleri tarafından Uygur harfleriyle Timur'un emriyle yazılmış bir Vekayî'nâme, Barthold, bu eserden istifade eden bir Özbek müellifinin eserini görmüş.

Zafernâme

Nizâmüddin Şâmî

1403'e kadar gelir. Gayr-i matbudur. (Sonradan F. Tauer basmış, Profesör Küprülü tarafından düzeltilme.)

Zafernâme

Şerefüddin Ali Yezdî

1419'da başlayıp 1425'te bitirmiştir. Barthold intikadsız bir şekilde basıldığını söylüyor. Bu esasen bir cihan tarihidir.

İskender Anonimi

1412'de Timur'un torunlarından sultan İskender namına yazılmış, müellifi meçhul bir eserdir. Yazma halindedir. Farsî bir cihan tarihidir. Müellifi Orta Asya anane ve âdetlerine Şerefüddin'den daha ziyade vakıftır.

Gıyasüddin

Zübdetü'dtevârih

Hâfız-i Ebru bu eserini 1423'te Timur'un torunu Baysungur için yazmıştır. Timur'a ait kısmının muhteviatı Abdurrezzak-i Semerkandî'nin eserinden malûmdur.

Essahuttavarih

İbn Arabşah

Matbudur.

Ravdatussafâ

Tahran ve Hint tablaları vardır.

Habibüssiyer

(F. Küprülü'nün notu: Türkçe tercümesi vardır. Müellif Hondmir)

Matlausa'deyn

Abdülrezzak-i Semerkandî'nin eseridir.

Claviho

Hamdullah-i Kazvîni: Tarih-i Güzide

Barthold, Timur ve torunları için şu eserlerden de istifade etmiş: *Tarih-i Alemârâ-i Abbasi*, *İskender-i Münşî*, *Tarih-i Vassâf*, *Bedaiül-vekayi*, *Âsaft*, *Devletşah*

Reşahad-i Ali İbn Hüseyin Vaiz, Samariya: Ebu Tahir Hoca
Tarih-i Reşidi (Köprülü Reşidi, Gayr-i Matbuh)
Mücmel-i Fasihî

Barthold'un haşiyelerinde şu eserler mezkûrdur: Şerefüddin, *İskender Anonimi*, Nizamüddîn, Claviho, İbn Arabşah, Abdülrezzak, *Tarih-i Reşidi*, Gıyasüddin Ali, *Tarih-i Güzîde*, *Devletşah*, *Hvandemir*, *Musevi*, *Fasihi*.

Bunlar içinde bilhassa *Zafername* (Şerefüddin), Abdülrezzak, İbn Arapşah çok kullanılmıştır.

BOUVAT

Tarih-i Hânî

Timur Acem ve Mogol kâtiplerine her gün vekayii kaydettirirdi ve sonra tarihi yazmakla mükellef ediblere bu vesâik arz edilirdi. *Tarih-i Hânî* bu Vekayinâme'lerdir.

Zafername

Nizamüddin Şâmî

*Tarih-i Hani'*ye müsteniden Timur'un emriyle yazılmıştır.

Zafername

Şerefüddin Ali Yezdî

*Tarih-i Hânî'*ye istinad eder. Şami'nin eserini vesikalarla tamamlamıştır.

Cûş u Hurûş

Şeyh Mahmud-i Zengi ve oğlu Kudbüddin tarafından yazılmıştır. Daha ziyade dâstanî bir eserdir. Timur'un hayatında yazılmıştır.

Gıyasüddin

Hint seferine ait bir eser yazmıştır. Yegâne yazma nüshası Türkistan Kütüphanesi'indedir.

Zübdetüdtavarih

Timur ve haleflerinin mahmisi olan Hâfız-i Ebrî'nun bu eseri kompilasyon olup İran Müslüman hanedanlarına ait kısmı kayıptır.

Essahuttavârih

1412-14'te Musevî tarafından yazılmıştır. Umumi tarihtir.

İbn Arabşah

Eserinin ismi: *Acaib el Makdûr Fi Nevaib-i Timur'*dır.

Ravdatussafâ

Mirhond'un eseridir. Umumi tarih olup 6. cildi Timur'a aittir.

Habibiüssiyer

Hvandemir'in eseridir. Kıymetli bir mecmuadır.

Matlau'sadeyn

Claviho

Hamdullâh-i Mustevfî Kazvini

Zafernâme namıyla romanesk neviden bir manzume yazmıştır.

Hâtifi

Zafername adında romanesk neviden manzum bir eseri vardır.

Schiltberger ve Boucicault'in Hatıraları

Bouvat, eserindeki haşiyelerde şu eserleri zikrediyor: Blochet, Şerefüddin, İbn Arabşah, Vamberi, Brown, Grousset, Howard, Barthold, *İslâm Ansiklopedisi*, Deginyi, Hammer, *Tüzükât*, Heyd, Saladin.

En çok Şerefüddin ve Arabşah'ı kullanıyor. Brown'dan ve Grousset'den de çok istifade etmiş.

Bouvat, *Tüzükât*'ı sahte gösterdiği halde eserinin 66. sayfasında başlayan: Hükümet, İdare ve Ordu bahsinde bu kitabı esas tutmaktadır.

Netice: Üçünün de kaynaklarını gösterdikten sonra diyebiliriz ki Barthold ve Bouvat kaynakları iyi tanımaktadırlar. Mamafih Bouvat gösterdiği muhtelif kaynakların ekserisinden tarihinde istifade etmemiştir. Hâlbuki Barthold küçük büyük her meselede muhtelif kaynakları mukayeseli bir surette kullanmaktadır. Cahun'un mehzazları ise mahdud ve asıl kaynakların yanlış tercümelerinden ve sıhhati şüpheli eserlerden ibarettir.

D

Timur Devleti'ni Doğuran Tarihî Şerâit

Cahun

13. asır sonundan itibaren Mogol İmparatorluğu müstakil devletlere ayrılarak parçalanmaya başladı. Bu ayrılmanın en mühim sebebini garptaki Mogolların İslâmiyet'e girmesinde aramalıdır. Mamafih daha XIV. asır ortalarına kadar Altın Ordu, İlhanî ve Çagatay imparatorlarının, metbuları Kağan'la bağlılıklarını gösteren bazı alâmetler vardır. Garbın Türkleriyle şarkın Mogolları arasında temas yeri olan Maverâünnehr'de dinî bir kuvvetin, Müslümalığın tesiriyle bağlar kopacak ve Mogol İm-

paratorluğu tamamen inhilâl etmiş olacaktır. Timur bu vetirenin en son noktasıdır. O, Maverâünnehir Müslümanlarını, müşrik Mogolların tâbiyetinden tamamen kurtaracaktır.

Cahun iktisadî ve ictimai bir nokta-i nazardan ilâve ediyor: Türkistan göçebeleriyle İran ve Maverâünnehir'in büyük şehirleri halkı arasında zıddiyet ve mücadele yeniden doğmaktadır. Tabii Timur bu ikincilerin kahramanı olacaktır.

Maverâünnehir'de iki hâkim unsur vardı: Bir yanda İslâm dini ve tarikatler, ulema, vakıflar bunu temsil ediyordu, öbür yanda Türk büyük ailelerinden mürekkep büyük arazi sahibi askerî aristokrasi.

Bu askerî aristokrasi arasında Mogol kabileleri de vardı. Çagatay hanlarının Maverâünnehir'de nüfuzları kalmamıştı. Memleketi hakikatte dört kabile reisi idare ediyordu. Bu askerî aristokrasi memleketi iki düşmana karşı müdafaa mecburiyetinde idi: Şimalde kendi hükümdarlarına ve onunla beraber gelen asker göçebeler, cenupta Horasan'dan Hüseyin Kert'in hücumuna karşı Kazgan bunu başararak Maverâünnehir'in hakiki hâkimi oldu. Onun yetiştirmesi olan Timur da kendisine bu vazifede ona halef olacaktır.

Barthold

Çagatay hanları göçebelik anelerine bağlıdır:

Çagatay hanı Algu ölünce (1266) yerine üvey oğlu Mübarek Şah, Çagatay Hanı ilân olunmuştu. Bu adam İslâmiyet'i kabul eden ilk Çagatay hanıdır. Bundan Kubilay'ın yardımıyla tahtı kapan Barak -ki o da Müslümandı- Ögedey'in torunu Kaydu'nun hâkimiyeti altına girmeye mecbur oldu. Kaydu, 1269'da Talas boyunda topladığı Kurultay'da dağlar ve bozkırlarda yaşamayı ve davarlarını tarlalara salıvermemeyi taahhüt etti. Kaydu'nun, sırf ahalinin menfaatine Andican şehrini inşa ettiğini de biliyoruz.

Türkistan'ın ticari ve zirai harabîsi:

Mogol gruplarının muhtelif medeniyetler tesirinde kalması ve muayyen bir verâset kanunu bulunmaması yüzünden birçok karışıklıklar çıkmaktaydı. Bu da ticarete ve şehir hayatına muzır tesirler yapıyordu. Ticaretin inkitandan, denize mahreçleri olan Mogol devletlerinden ziyade Orta Asya Mogolları müteessir olmaktadır. Ogeday Han soyu ile Çagatay sülalesi arasında 1305-1306'da başlayan muharebe, Maverâünnehir

ve Türkistan'da ziraat ve ticaretin tamamen sükûtnu mucip olmuştur. Ziraat ananeleri kuvvetli ve toprağı müsait olan Maverâünnehir kendisini toplayabilmiştir. Fakat Türkistan harap kaldı. Bundan sonra Çin'den gelen Mogol orduları da burasını tahribde devam ettiler.

Orta Asya Mogollarının Türkleşmesi ve İslâmlaşması:

13. asırda, gayet yavaş olmakla beraber Türkistan'ın İslâmlaşması ve Türkleşmesi devam etmekteydi. Karakitaylar Müslüman olmuşlardı. Mogollar, güçlük zamanında yapılan İslâm takibatını tecdid etmediler. 1318'de Kebek Çagatay hanı oldu. Bunun saltanatı, Orta Asya Mogollarının İslâm medeniyetine tedrici temessülleri tarihinde büyük ehemmiyeti haizdir. Bu han da selefleri gibi müşrik kaldı. Fakat Maverâünnehir'de Kaşka-derya Vadisi'nde kendisine bir saray yaptırdı. Bu, göçebelik ananelerini, binaenaleyh Cengiz yasasını terk etmek demektir. İran usûlü sikke bastırdı. Çagatay hanlarının sikkelerinde yazılar Türkçedir. Mogolca kelimelere rastlanmamıştır. İbn Batuta, Kebek Hanı Türkçe konuşan biri olarak göstermektedir. Marco Polo Kaydu'nun ülkesine Büyük Türkiye ismini vermişti. Maverâünnehir'de birçok Türkleşmiş Mogol kabileleri vardı. Kebek'in kardeşi Tarmaşirin (1326-1334) Müslüman oldu. Bu hanın Müslüman olması Maverâünnehir ile diğer Müslüman memâliki arasındaki ticari münasebatın canlanmasında âmil oldu. Fakat yine aynı sebepten bu kıtanın Çagatay ülkesinin şark vilayetleriyle yabancılığı arttı. Tarmaşirin yasaya riayet etmiyordu. Bu sebeple Türkistan'da yeniden kargaşalıklar başlamış, 1346'da ve bundan sonra 1370'de Timur'un hâkimiyetine kadar devam ederek Maverâünnehir'de hanlar hâkimiyetinin zavali ve burasının da Kazgan'ın hâkim olması ve şark eyaletlerinden tamamıyla ayrılmasıyla neticelenmiştir.

Mogollar zamanında İran'da lâ-dinî ilimler fevkalâde bir varlık gösterirken Orta Asya'da bilhassa dinî ilimler büyük bir ehemmiyet kazandı. Mühim eserler yazıldı. Dervişler kendi tarikatlarını, Sir-derya boyunda, steplerdeki göçebe halk arasında muaffakiyetle yayıyorlardı. İslâm medeniyeti tedricen göçebelere ve hanları nüfuzu altına aldı.

İslâmiyet'e aksulamel, Maverâünnehir'in ayrılması:

Tarmaşirin yasaya muhâlif hareket ettiği için hâl' ve katl edilmiş ve hanın makarrı tekrar şarka nakledilmiş ve İslâmiyet'in nüfuzu azalmıştı. Mamafih Tugluk ve Timur zamanında Mogolistan'da hâkim din İslâmiyet oldu (1348-1362). Kazan'ın ölümünden sonra (1347) Maverâünnehir'de

hâkimiyet Türk emirlerine intikal etti. Bunlar, başlıca dört kabilenin, Arlat, Celayir, Kavçin ve Barlas kabilelerinin reisleriydi. Bu kabileler, Türkleşmiş Mogolardandı. Bu emirlerin ilki Kazgan göçebe hayatı sürüyordu. Maverâünnehir’de bu emirlerden müstesna bir şahsiyet, Timur çıkarak vasi bir devlet kurdu.

Timur, Türklerin Mogollarla mücadelesini mi temsil eder?

Şarkî Türkistan’daki göçebe ahali kendisine Mogol adı verdiği halde, Timur hükümeti göçebelerine Çagatay deniliyordu. Mogollarla Çagataylar arasındaki muhasamatın Mogollar ve Türkler arasında millî bir husûmet addedilmesi câiz olup olmayacağı tamamen tavazzuh etmemiştir. “Mamafih Türkistan’daki Mogolların Türkleştiğini gösteren kuvvetli deliller olduğu halde, 14-15. asırlarda Mogolcanın devamına ait ancak bazı zayıf emareler vardır.”

Bouvat

Bouvat Çin’den Rusya’ya, Kıbrıs’a kadar Timur’un zuhurunda mevcut bütün devletlerin vaziyetinden kısaca ve ayrı ayrı bahsetmektedir. Ben mühim gördüklerimi hülasa ediyorum.

Türkler ve Mogollar: Çagatay’ın ve Ögedey’in ölümünden sonra Çagatay İmparatorluğu karıştı (1241-1242). Birçok saltanat müddeileri mücadeleye giriştiler. Bunun neticesinde 1321’de Maverâünnehir’le Çete ayrıldı. Çungarya ile Şarki ve Garbi Türkistan’ın büyük bir kısmı Çete’ye dâhildir.

Çin’den eski yurtlarına atılan Mogollar da orada Çin metbuiyetini tanıyarak birtakım beylikler teşkil ettiler (1370).

İran: Son derece taksime uğramış ve anarşiye düşmüştü. Hanedanlar içinde en mühimi Muzafferîler İran ruhunu temsil ediyordu. Fars ve Irak-i Acemi ve Kirman’a hâkimdi. Merkezleri Yezd idi. Bağdat ve Tebriz’e Celayiriler hâkimdi. Kurt hanedanı merkezi Herat olmak üzere İran’ın şimal-i şarkisinde hükümet sürüyorlardı. Sebzaver ve civarında müfrit Şii olan Serbedaran hanedanı hâkimdi. Taht kavgaları bu hükümetlerin hepsinde birer zaaf amiliydi.

Hindistan: Burada Mehmed Tuğlug’un dinî tazyikatı yüzünden umumi bir isyan çıkmış ve memleket valiler arasında parçalanmıştı. Bouvat Barwne’nin fikrine iştirak ederek, “Timur, asırlardan beri ezilen, parçalanmış, İran’ın vahdetini ve intikamını hazırlamıştır,” diyor.

E Timur'un Menşei

Cahun

Timur, 1333'te doğmuştur. Babası Taragay yahut Turgay adıyla anılırdı. Taragay'ın mensup olduğu Barlas kabilesi daha ziyade Türk menşeinden görülmektedir. Esasen, muhakkat surette Mogol olan Arlat, Celayir, Solduz gibi kabileler, Maverâünnehir'de yerleşmiş, dil, din ve ruh itibariyle tamamen Türklerle bir olmuşlardı. Timur irsen Barlasların hâkimiydi.

Barthold

Timur 1336'da doğmuştur (Şerefüddîn). Anası Tekina Hatun'dur. Babası Emir Taragay'dır. Kaşga-Derya Ovası'na ve Keş şehrine hâkim olan Barlaslardandır. Fakat Barlas kabilesinin reisi ve Keş'in hâkimi değildir (Nizamüddin). Şerefüddîn'e göre Timur'un cediti, Çagatay ulusunun hâkimi ve Çagatay'ın muâsırı Karaçar'dır. Hâlbuki Reşîdüddin'de Karaçar'ın Barlas kabilesine mensup bir Çagatay emiri olduğu mukayyettir. Kaşga Derya Cengiz'in, sonraları Çagatay hanlarının konma yeri olmuştur. Kebek Han'ın burada kendisine bir saray yaptırdığı malumdur. Barlaslarla hanların munasebeti hakkında kayıt yoktur. Maverâünnehir, hanlar tarafından, gelen kabilelere arpalık olarak verilmişti. İbn Arabşah'a göre başlıca dört kabile vardı: Arlat, Celayir, Kavçın ve Barlas. Barlas (Mogol telafuzu Barulas) Türkleşmiş Mogol kabilelerindenidir. Çagatay İmparatorluğu'nun şark vilayetlerinde de Barlas soyu vardır. Mogollar, Türkleşmiş hemcinslerine tezyifen (Karavnas-melez) derlerdi.

Bouvat

Timur, 1336'da Keş civarında doğmuştur. Timur'un cediti Cengiz'in amcaoğlu Karaçar'dır (Şerefüddîn). Timur'un şeceresi mezar kitabesinde yazılıdır. Bu şecere, Tumana Han'a kadar çıkar. (Not: "Tumana'nın oğlu Kaçuli'dir. Bunun İrdemci Barulas namında bir oğlu vardır. Barulas kabilesi ve Timur bundan gelir. Barulas, kumandan demektir." *Şecere-i Türki*: s. 67)

Notice: Cahun Barlasların Türk olması ihtimalini ileri sürüyor. Ona göre Timur'u, Türk saymalıdır. Barthold, Şerefüddîn'in rivayetlerini Reşîdüddîn'in eseriyle karşılaştırarak sağlam neticelere varıyor ve Timur'u Türkleşmiş Mogollardan gösteriyor. Bouvat ise, Şerefüddîn'in rivayetini tenkitsiz olarak kitabına geçiriyor. Timur'un irsen Barlas kabi-

lesinin hâkimi olması meselesinde Barthold'la Cahun ayrılıyorlar. Timur, Nizamüddin'de kabilenin reisi Hacı ile (birader) olarak gösteriliyorsa da, aynı müellif bu tabiri kabilenin diğer birkaç başbuğu için de kullanmaktadır. Şerefüddîn'e göre Timur'la Hacı'nin müşterek cedleri Çagatay'ın muâsırı Karaçar'dır (Barthold: *Ulugbey ve Zamanı*, s. 13). Keza Bouavat ile Barthold, Şerefüddîn'den alarak doğum yılını 1336 olarak tespit ettikleri halde, Cahun nereden aldığını göstermeden 1333 gösteriyor.

F

Maverâünnehir Hâkimi Olana Kadar Timur

Cahun

Cahun, Timur'un kendisinin yazdığı iddia olunan tercüme-i haline istinaden hayatının ilk devrelerini uzun uzun anlatmaktadır. (Hâlbuki bu eser Barthold'a göre sahtedir. Zira bundan resmî tarihte hiç bahs olunmamıştır.) Cahun, Timur'u seciye bakımından ideal bir şövalye olarak tasvir etmektedir. Tuglug Timur'un oğlu İlyas Hoca'nın Maverâünnehir'deki yağmalarından bizar olan halkı kurtarmak, halkın ve dinin hamisi ve kurtarıcısı olmak Timur'un başlıca gayesiydi. Bunun için ilk hareketinde han tarafından âsi ilân olundu ve öldürülmek üzere takip edildi. Bundan sonra bir müddet serseri hayatı geçirdi. Kuvvetlerini yavaş yavaş çoğalttı. Halk onu, kahraman tanıyordu. 1363'ten 1369'a kadar Çagataylar, Horasanlılar ve Maverâünnehir'de rakipleri beylerle mücadele eden sonra siyasi hâkimiyeti eline geçirdi. Başlangıçtan beri din adamları, kendisine maddi ve manevi destek olmuşlardı. Hüseyin'i de yendikten sonra 1369'da Belh'te Maverâünnehir hükümdarı ilân olundu.

Barthold

Timur'un babası dindar bir adam olup ulema ve şeyhlerle samimi münasebeti vardı. Keza Maverâünnehir ve Mogolistan'da birçok mühim emirleri tanımakta ve münasebette bulunmaktaydı. Timur bunlardan sonraları istifade etmiştir. Timur, babasının ölüm tarihi (1360) ile 1370 senesi arasında müstakbel kudretini hazırlıyor, Çagatay ve Mogollar arasındaki mücadeleye iştirak ediyor, etrafına silah arkadaşları topluyordu. Bunları bilhassa kendi kabilesinden alıyordu. Hayatında çok yalnız kaldığı ve düştüğü zamanlar oldu. Fakat asla yeis göstermedi. 1360'da Mogol hâkimi Tuglug Timur'un yardımı ile Keş ve Karşi şehirlerinin idaresini eline geçiriyor. Kazga'nın torunu Hüseyin'le ittifak ve Mogollara isyan

ediyor. Çercik'te mağlup oluyor (1365). Nihayet Hüseyin'le beraber dâhili ve harici düşmanlarını alt ederek Maverâünnehir'in idaresini eline geçirmeye muvaffak oluyor. 1370'e kadar gâh Hüseyin'le beraber gâh Hüseyin'e karşı mücadelede bulunuyor. Bu tarihte Hüseyin'i de bertaraf ederek Çagatay hükümetinin reisi ilân olunduktan sonra, Arlat ve Celayir emirleri ile uzun zaman hâkimiyet için çarpıştı. Celayir ulusu 1376'da mahvedilmiş ilân olundu.

Bouvat

Bouvat, 1370'e kadar Timur'un hayatından gayet kısa bahsetmektedir. Timur'un gençliğinde cesaret ve zekâsı ile şöhret aldığını yazdıktan sonra Tuglug Timur'dan bahsetmekte ve Timur'un saltanatı hakikatte Çete'nin ve Hvarezmin fethiyle başlar (1369-1370) diyerek, seferlerine geçmektedir.

Timur'un fütuhatını aşağıda kronolojiden takip edebiliriz. Bunları uzun uzun yazmayı lüzumsuz buldum.

G

Timur İmparatorluğu ve Timur Devri Medeniyeti

Cahun

Siyasi ve ictimâî teşkilât:

Timur'un hükümet sistemi bir teokrasidir. Yasa'yı (Cengiz'in kanunu) kaldırmış yerine şeriatı koymuştur. Bundan başka kendisi yeni bir saltanat kanunu (droit souverain) ikâme etmiştir. Bu da *Tüzükât*'dır. Cengiz kanunu mucibince yasaya reayet etmeyen hükümdarı Kurultay hâl' ederek Cengiz soyundan birini hükümdar ilân edebilirdi. Hâlbuki şimdi Timur, İslâm hukukuna istinaden hâkim-i mutlaktır. Yeryüzünde Allah'ın vekilidir. Türk-Mogol cemiyetlerinde başta hanedan azası ve Tarhanlar gelirdi. Hâlbuki Timur tebaasını 12'ye ayırıyor ve en başa Peygamber'in ahvâdını koyuyor. Bütün evkâfı ve idaresini, kazâ selâhiyetini, belediye işlerini bir seyidin eline bırakıyor, dinî takibata ve propagandaya başlanıyor ve adlî sahada din esasları hâkim oluyor.

Timur *halife* olmak istemiştir. Peygamber soyundan Seyitler kendisine bîat etmişlerdi. O, asrında ve memleketinde dinin ihya edicisi sayılıyordu. Müşriklere karşı Hind'e sefer açmıştı. Bayezid'e yalnız *Kayser-i Rum* unvanı kullanıyordu. İslâmî unvanını ondan esirgiyordu.

Timur, cihan hâkimiyeti hülyasında idi. Dinin mümessili ve cihanın hâkimi olmak, hilâfetten başka neye delâlet edebilirdi?

Askerî Teşkilât:

Timur umumiyetle askerliğe sevk olunan Türkler için ayrı bir kadı (kadıasker) tayin etti. Bütün Türkleri askerliğe sevk etmek için askerî çoban kolonileri teşhis etti. Tarhanlıkları olanların elinden bu araziler alınarak Sard'lara taksim olundu. Birinciler göçebe oldular. Cengiz'in bozduğu kabile vahdetleri yeniden teessüse başladı. Timur ulusunda 40 umak (klan, asil hanedan) vardı. Bunlardan 12'si tamga imtiyazını haizdi. Bu umaklar Türk ordusunun teşkil ediyordu.

Medeniyet:

İslâm dini ve medeniyeti, Orta Asya Türklerini tamamen değiştirmiştir. XV. asıra kadar Avrupalılarla medeniyetçe müsavi seviyede olan Orta Asya Türkleri İslâm'ın parlak devirlerindeki felsefe ve ilme tekrar başlamakla yerlerinde saydılar. Skolastik'e saplanıp kaldılar. Pîr, manevi sahada. Sultan dünyevi sahada Türk'ün hâkimiydi. Sanat ve edebiyat, dinin tesirinde bütün şaşaaıyla parladı. Fakat din, plastik sanatlara ve eğlenceli rahat hayata müdahale etmedi. Bu hususta Çin tesiri Türkleri müsamahakâr yapmıştı. Orta Asya Türkleri, XV. asırda birçok mühim mimari eserler yükselttiler. Claviho, Semerkant'ta birçok muhteşem saraylar, camiler, bahçeler görmüştü. Bir yerde "buradan en mahir sanatkârların bulunduğu Paris'e kadar herkes, bu kemerler, mozaikler, mermerler, mavi ve yıldızlı çiniler karşısında hayran kalır diyor."

Semerkant silahhanesinde her gün bin ameşe çalışırdı. Şehirde hastaneler, hamamlar vardı. Timur zamanında Mâveraünnehr'de ipekçilik, pamuk ziraati inkişaf ettirildi. Mühim kanal şebekeleri inşa ve tamir edildi. Memlekete keten ve kenevir ziraati getirildi. Herhalde Timur, memleketini Çin'den ve sanayi tefevvukundan kurtarmaya çalışıyordu.

Timur'un saraylarının duvarlarında seferlerini tasvir eden resimler vardı. Musiki de Timur ve halefleri zamanında takdir ve rağbet buluyordu ve oldukça yüksek bir derecede idi. Minyatürler o devrin Garp eserlerinden geri kalmamaktadır. Timur'la Türk dili İran diline galebe çaldı. Maveraünnehr Rönesans adamları, Çağatayca yazmaktadırlar. Fakat saray ve ilim dili Farsça idi. XV. asır ortasına kadar Maveraünnehr'de Uygur harfleri de kullanılmakta idi. Timur devrinde Türkçe, Farsça ve

Arapça birçok edebî eserler, lügatlar, dinî eserler yazılmış ve bütün İslâm âlemince şöhret kazanmış büyük âlimler yetişmiştir.

Barthold

Devlet ve Ordu:

“Timur’un kurduğu devlet, Türk-Mogol devlet esasları ve Türk-Mogol askerî teşkilât unsurları ile İslâm, bilhassa İran Medeniyeti unsurlarının kendine mahsus bir telkibini gösterir.” Timur’un manevi hâmileli olan şeyhler tanıdığımız gibi (Şemsüddin Kular, Seyit Berke, Şeyh Zeynüddin) seyitlere de hürmetle muamele ettiğini biliyoruz. Zamanında bunlar zâhiren memleketi en nüfuzlu ricali sayılmıştır. Memlekette Timur’un haleflerinden başka yalnız seyitlerin hayatı tehlikeden masun sayılırdı. Hafız-i Ebrû, Timur’un şeriat ve dinî takviyeye uğraştığını yazıyor. “Bununla beraber din Timur’un elinde daha ziyade siyasi maksatlarına nail olabilmesi için kullandığı bir aletten başka bir şey değildi.” Suriye’de Ali taraftarlarının hâmisi görülen Timur Horasan’da Sünniliği ihya etti. Timur, din adamlarının sadakatine ehemmiyet verirdi. İmparatorluğunu kurarken herhalde Türk millî gayeleri gözetmiyordu. Gayesi, kabilse bütün dünyayı hükmü altına almaktı. Ömrünün sonunda, bütün İslâm fatihlerini cezbeden Çin’e sefere çıkmıştı. Zengin ve yüksek medeniyet sahibi Garp ülkelerinden başka şarktaki Türk-Mogol göçebelerini de inkiyad altına almak için teşebbüslere girişmiş, bozkırlarda kaleler inşa ettirmiştir.

Timur zamanında Kurultay’ın hükmü kalmamıştır. Kurultay, Tuva’lar vasıtasıyla toplantıya çağrılırdı. Bu memurlar devlette hükümdardan sonra gelirlerdi.

Timur, her şeyden evvel Mogol tipinde bir asker ve başbuğdur. Mogol ananesinin bir mümessili olmak üzere Timur, Cengiz Han sülalesiyle karabete çok ehemmiyet verirdi.

Kazan Han’ın kızı Saraymülk’e sarayında baş zevce pâyesini vermişti. Çagatay soyundan Soyurgatmış’ı ve o ölünce oğlu Mahmud’u tahta çıkarmış han tanımıştı. Bunun da ölümünde artık han tayin etmedi. Hutbede ve sikkede bunların adı geçirdi.

Timur, Mogolların “daima göç etmek” ananesini bırakarak cürüm addolunan bir fiilde bulunmuştu: Semerkant’ı payitaht yapmış ve şehirleri surlarla çevirmiştir. Mamafih Timur, İslâm’dan ziyade Mogol kıyafeti taşıyan askerlerini kendisine bağlamış ve çok muntazam bir ordu vücuda getirmişti. Timur kendisini şehir ve köy ahalisinden ziyade bu askerlere